

YERGALİ, Serik (2014). “İnsanlığın Türk Kökenli Üstadı”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.141-146 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Serik YERGALİ*

İNSANLIĞIN TÜRK KÖKENLİ ÜSTADI

İnsanlığa üstat olmak birçok kimseye nasip olmamıştır. Ne yazık ki, Türk milletlerinin eğitime, bilime, maneviyata ve sosyal alanlara pek katkısı olmamıştır gibisinden aşağılayıcı görüşlere de rastlanmaktadır. Ama tarihi gerçekler Türklerin de insanlığın gelişmesini etkileyen şahsiyetleri ortaya çıkarmış olduğunu kanıtlamaktadır.

İnsani değerlerin tahlilini yapan, bilimsel başarıların devamını sağlayan, kendisinden önceki ilmi düşünce ve görüşlerin analizini yaparak kendisinin vardığı kanı ve sonuçları belirten, Orta Çağdaki büyük düşünürlere üstatlık yapmakla birlikte dehasıyla insanoğlunun gelişimine ışık tutan Türk bilginlerinden biri *Abu Nasr Muhammed ibn Tarhan ibn Uzluk El Farabi*'dir. O, büyük bilgin, filozof, matematikçi, gökbilimci, müzik teorisyenidir.

Araştırmacı, doğu bilimci Absattar Derbisalı'nın araştırmalarına göre Abu Nasr Muhammed El Farabi bugünlerde Kazakistan topraklarında bulunan Otrar şehrinden çıkan ve “Farabi” adını taşıyan otuza yakın âlimlerin arasında en tanınmışıdır. Farabi 870 yılında Otrar şehrinde askeri kumandanın ailesinde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Ortrar'da Kıpçak dilinde görmüştür. Önce Otrar medresesinde, Şam, Semerkand, Buhara'da, daha sonra Harran, Mısır, Halep, Bağdat'ta eğitim almıştır. Samarra ve Harran'da büyük âlimlerle görüşüp, bilgisini geliştirmiş ve bilinçli şekilde yeni ilim ufuklarına doğru yol almıştır.

Farabi'nin yaşadığı tarihler İpek Yolunda bulunan şehirlerin, özellikle Otrar'ın ekonomik potansiyelinin arttığı ve kültürünün geliştiği döneme denk gelmektedir. O, Orta Asya, İran, Irak ve Arap ülkelerine seyahat etmiş, bilgisini geliştirmiş, genç yaşta kendisini araştırmacı olarak yetiştirmiştir. Seyahatleri sırasında birçok âlim,

---

*Araştırmacı Yazar, Türk Akademisi Elektronik Kütüphane Koordinatörü, Astana/Kazakistan.

düşünür, şair, fikir ve devlet adamlarıyla tanışıp görüşmüştür. Kendi çabalarıyla çok okuyup, çok araştıran düşünür felsefe, mantık, etik, metafizik, dil bilimi, fen bilimleri, coğrafya, matematik, tıp ve musikiyle ilgili onlarca eseri kaleme almıştır. Farabi Aristo'dan sonra ilim ve kültür alanındaki İkinci Üstat olarak tanınan bilgin, düşünür ve ansiklopedicidir. Türkçeyle birlikte Farsça ve Arapça'yı da çok iyi derecede konuşmuş, bu dillerde eserler yazmıştır. Yunanca, Latince ve Sanskritçe'ye vakıfmış. Tarihi bilgilere göre Farabi 70'e yakın dil bilmiştir. Günümüze Farabi'nin elli kadar eseri ulaşmıştır.

Farabi'nin doğumundan önce de büyük bir kültür merkezi olan Otrar'ın sakinleri silah zoruyla değil, kendi rızalarıyla İslamiyeti kabul edip, şehir Farab ismini almıştır. Söz konusu dönemler Otrar'da büyük bir kütüphane mevcut olduğu, şehrin İslam ideolojisi ve ilminin büyük bir merkezi olduğu bilinmektedir. Bu dönemden itibaren Farabi Arap dilli âlim olarak yetişmeye başlamış, bütün İslam âlimleri için şart olunan içtihat ve müçtehit ilimleri yolunda ilerlemiştir.

Farabi çağının siyaset ve bilim adamlarıyla yakından tanışmıştır. Hacca gitmeye niyet edip, bu konuda Arap seyitlerine danıştığında o dönemler Mekke yolunun Karmatiler tarafından tehdit edildiğini öğrenmiş, daha sonra Karmatilerin yenilgiye uğradıklarını, yoldaki sorun ve engellerin ortadan kalktığını duyunca sevinmiştir. Bundan sonra İslam birliğini korumak amacıyla mezhepler arasının yakınlaştırılması gerektiğine dair görüşünü yaymış, kendisinin Arap, Fars ve Türklerin arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmaya çalıştığını belirtmiştir. Seyitlerin "Atalarımız Türk milletinin adil olduğunu belirtmiştir. Bu sözün gerçek ve doğru bir yakıştırma olduğunu anlamış durumdayız" diyerek Farabi'ye daha çok saygı duymaya başladıklarına dair bilgiler mevcuttur. Bu ise Farabi'nin zamanının devlet ve fikir adamı olduğunu göstermektedir.

Farabi'nin bir şahsiyet olarak yetişmesinde göçebe kültür ile yerleşik kültürün, Doğu medeniyeti ile Yunan-Roma medeniyetinin kavşağında, yani iki dünyanın birleştiği bir yerde dünyaya gelmesinin de rolü büyüktür. Türk bilgininin görüş ve tanımını mensup olduğu milletin tüm dünyayı bir biriyle bağlantılı olarak birlikte ele alan bakış açısının, milli kimliğinin ve gelenek göreneklerinin etkilediği kesindir. O, insan aklının ancak faal akılla birleşirse gelişeceğini, aydınlanacağını savunmuştur. Faal akıl ebedidir, insan ise ölümlü, yani fanidir. Buna bağlı olarak canın ebedi olduğu, başka yerlere uçup gittiği yönündeki iddiaları tekzip eden görüşler meydana gelmiştir. Bu

ise, dini kaideler ile felsefe arasındaki mücadeleye sebep olan bir tezdi.

Büyük düşünür felsefeye büyük önem vermiştir. Onun felsefi görüşlerinde başlıca üç yön açıkça görülür. O, âlemin ebediliğini kabul edip, tanımın varlığa bağlı olduğunu teyit etmiş, akıl ve ahlak ilmini tahlil etmiştir. Ebediyet ve bağlılığın kaynaklarını Allah'ta, uzaydaki olayların anlamında, akıl ve ahlakta, insanın ruh halinde, şekil ve madde ilişkisinde aramıştır.

Farabi insanoğlu için günümüzde de önemini kaybetmeyen akıl, ahlak ve terbiyenin rolünü açıklamıştır. O sadece beşerde bulunan faziletin, “mutlak iyiliğin” akıl ve ahlak vasıtasıyla kazanılacağını savunmuştur. Türk düşünürü akıl ve ahlak görevinin temelini mantık olarak ele almıştır. Ona göre insan mutluluğa erişme yoluna mantıkla başlamalıdır. Böylece Farabi insanların amacına ulaşip ulaşmayacağını onların kendilerine bağlı olduğunu belirtmiştir.

Farabi hep duygu ve düşünce, terbiye ve hareket sistemini geliştirme meselesi üzerine durmuştur. Ona göre, eğitim olmadan iyilik artmaz, cahil insan başkalarının sahip olduğu fazileti kavrayamaz. Nefsi terbiye etmeden büyük başarılar ulaşılamaz. Bilim ve terbiye birleşirse manevi huzur yolu açılır. Ahlakını düzeltemeyen insanın gerçek ilmi elde etmesi mümkün değildir.

Farabi Aristo'dan sonraki İkinci Üstattır. Çünkü milattan önceki, yani Antik Çağdaki ilmi eserleri ve filozofların düşüncelerini kavramak, onlardan yararlanmak her şeyden önce onları anlamakla başlar. Ama insanoğlunun çeşitli devletlere ve ideolojilere göre bölünmesi, ırklara dair basmakalıp yargıları, düşünce tarzı ve farklı dillerde konuşması bunlara ulaşma yolundaki en büyük engeldir. Farabi kendinden önceki ilmi tekzip etmeden, yok saymadan söz konusu engelleri olabildiğince tahlil edip, çağı için uygulamayı başarmıştır.

Orta Doğu'daki Arap ülkelerinde Aristo'nun bazı ehemmiyetli görüşleri saptırılarak gösterilmiştir. Büyük Yunan filozofunun birçok eseri tercüme edilmediği için onun fikir görüşlerini anlamak zordu. Bundan dolayı birçok dil bilen büyük Türk düşünürü Farabi Aristo'nun eserlerine Arapça yorum yapmayı düşünmüştür. Böylece büyük filozofun eserlerini yanlış fikirlerden arıtarak, olduğu gibi anlatabilmiş, birinci üstada karşı vazifesini yerine getirmekle birlikte yetenekli bir araştırmacı, gerçek bir âlim olduğunu göstermiştir. Orta Çağda insanlığın gelişim tarihini olumlu yönde etkileyen İslam

medeniyeti ülkelerinde ona bundan dolayı “Muallim-i Sâni” yani İkinci Üstat denilmiştir.

Böylece Doğu ilmi Aristo’yu Farabi’nin yorumlarıyla tanıma olanağına kavuşmuştur. O, Aristo’nun Kategoriler, Metafizik, Yorum Üzerine (Hermeneias) ve Sofistik adlı tanınmış eserlerinin anlaşılmasını sağlayan şerhler yazmıştır. Onun bu çalışmaları günümüzde de önemini kaybetmeden, ilmi araştırmalara ışık tutmaktadır. Dolayısıyla Farabi Doğu ile Batının, Antik Çağdaki ilim ile çağdaş ilmin arasını bağlayan altın köprü gibidir. Farabi’nin Orta Asyalı takipçisi, 11.yüzyılda yaşayan âlim İbn-i Sina’nın (980-1037) onun şerhleri sayesinde Aristo’nun eserlerini anlayıp, sevinçten sadaka dağıttığına dair bilgiler de mevcuttur.

Eflatun ve Aristo gerçek filozofun aynı zamanda yöneticinin görevlerini de üstlenmesi gerektiğine dair görüşü savunmuştur. Ama Eflatun’a göre filozof: değişmeyen gerçekleri savunan ve dolayısıyla devlet yönetimini elde etme amacına, yani üst yöneticilik amaca ulaşmayı engelleyen bir mânidir. Farabi ise, tam tersi felsefeyi hayat akışına karşı koymayıp, aksine insanların hakikate ulaşmasını sağlayacak şekilde düzenlemeye çalışmıştır. Bunun için din ve felsefeyi karşılaştırmış. Farabi’ye göre din ve felsefe benzerdir, her ikisi de yaşamdaki üstün ilkeleri, insanlığın yaşam kaynaklarını açıklamaya çalışır. Fakat felsefe kanıtlamayı, din ise inanmayı gerektirir. Dolayısıyla, Farabi’ye göre kanun çıkarıcı kişi çok iyi düşünen bir insan olursa, insanlar için yararlı kanunlar çıkarıp, uygulayabilir.

Farabi aynı zamanda cebri matematiğin ayrı bir kolu olarak ele alan, onu ilk geliştiren bilim adamlarından biridir. O, Öklid’in (Euclid) hatasız, kusursuz sayılan Öğeler (Elementler) eserinin eleştirilebileceğini, yeniden ele alınıp, düzeltilebileceğini uygulamalarıyla ispatlamış, matematikçilere yön göstermiştir. Farabi’nin matematikle ilgili fikir görüşlerinden, çalışmalarından Ebu’l Vefa, İbn-i Sina, Ebu Reyhan Biruni, Ömer Hayyam gibi doğu âlimleriyle birlikte Roger Bacon, Leonardo da Vinci gibi Avrupalı bilim adamları da yararlanmıştır.

Farabi Antik Çağdaki Yunan matematikçisi ve gökbilimcisi Batlamyus’un (Ptolemaios) Almagest’ine çözümleyici açıklamalarda bulunmuştur. Bu çalışması Almagest İçin Açıklamalar adıyla bilinmektedir. Farabi’nin gökbilimi ve matematik tarihinde büyük önem arz eden bu eseri trigonometrinin gelişmesini sağlamıştır.

Işının birikme, kırılma, yayılma ve birleşme yasalarını doğru geometrik yöntemlerle bulan Farabi’nin tayf (spectros) konusundaki görüşleri Avrupa’da ancak 17.yüzyılda bilinmeye başlamıştır. Alman gökbilimcisi J. Kepler bunu Arapçadan tercüme ederek “focus” olarak vermiştir. Oysa Farabi bunu sekiz asır öncesi “yakmak”, “ateşin yeri”

anlamından hareketle “muharak” olarak adlandırmıştır. Farabi kendi eliyle yassı ayna, parabol, yani mercekle bunları kullanmıştır. Farabi Tıp Kanunu ve diğer eserleriyle Orta Çağ tıbbının, felsefesinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ona göre “Tıbbın görevi sadece insan hastalıklarının sebeplerini tespit etmek değil, aynı zamanda insanın sağlığını koruma ve hastalıkları tedavi etme yollarını da araştırmaktır”.

Tabii ki, Türkler tarihte sadece askeri gücü ve devlet düzeniyle ün kazanmamış, aynı zamanda ilimdeki, fikir düşünce alanındaki başarılarıyla da örnek olmuştur. Farabi bunun bir kanıtıdır. Farabi çeşitli bilim dalında 150’ye yakın ilmi eseri kaleme alan bir bilgidir. Farabi’nin döneminin siyasi-sosyal görüşlerini, dilini, kültürünü, felsefesini, sosyal bilimler (mantık, etik, estetik, siyaset, sosyoloji, lengüistik, şiir, hitabet, musiki) ve fen bilimleri (gökbilim, astroloji, fizik, kimya, coğrafya, kozmoloji, matematik, tıp) gibi bilim kollarını derinlemesine araştırıp, bu alanlarda değerli ilmi keşifler yapmış olduğu dünyaca bilinmektedir.

İnsanoğlunun fikir düşüncesi ve gelişimini etkileyen söz konusu Türk bilgininin kişiliği ve eserleri Türk Dünyasında sistematik genel eğitim ve bilim alanında geniş bir şekilde araştırma objesi olarak ele alınmamaktadır. Onun çalışmaları çok yönlü olduğu için Türk ülkelerinde okutulan ders kitaplarında, müfredatlarda ilgili alanlara göre tam olarak yer almamakta ve layık olduğu şekilde Türklüğün gurur kaynağına dönüşmüş değildir.

Aslında insanlığa üstatlık eden Türk kökenli bilgiler yeterince çoktur. Onları şimdiki nesillere ve gelecek nesillere tam olarak tanıtmak için, onların tüm insanlık için üstatlık etmiş olduğunu anlatmak için Türk bilgelerinin çalışmaları sistemli bir şekilde külliyat olarak yayımlanmalıdır. Bu işler önce bilgelerin her biriyle ilgili ayrı ayrı ansiklopedik eserlerin çıkarılmasıyla başlamalı, daha sonra sadece Türk lehçelerine değil, uluslararası dillere de tercüme edilerek dağıtılmalıdır.

Кайнакча

Әл-Фараби Ә. Н. Әлеуметтік этикалық трактаттар. – Алматы, 1995. – Б.22.

Аль-Фараби.Естественно-научные трактаты./Пер.с арабского– Алма-Ата: Наука,1987-496 с.

Аль-Фараби о разуме и науке../Пер.с арабского– Алма-Ата.Наука,1975. 136 с.

Аль-фараби. Трактаты о музыке и поэзии../Пер.с арабского - Алматы: Гылым, 1992.- 456 с.

- Бурабаев М., Кенисарин А.М., Курмангалива Г.К. Проблемы бытия и познания в философии аль-Фараби. Алматы: Наука. 1988. 224с.
- Машанов А., «Әл-Фараби» деректі кітап, – Алматы, 1970.
- Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3
- Отырар. Энциклопедия. – Алматы. «Арыс» баспасы, 2005 ISBN 9965-17-272-2
- Қазақ Совет энциклопедиясы. 2-том.1973 жыл — Алматы.
- «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.– 720 бет. ISBN 5-89800-123-9
- Dhanani, Alnoor (2007). "Fārābī: Abū Naṣr Muḥammad ibn Muḥammad ibn Tarkhān al-Fārābī". In Thomas Hockey et al. *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*. New York: Springer. pp. 356–7. ISBN 978-0-387-31022-0. (PDF version)
- Corbin Henry *History of Islamic Philosophy* — Kegan Paul, 2001. — ISBN 978-0-7103-0416-2.
- Brague, Rémi; Brague, Remi (1998). "Athens, Jerusâlem, Mecca: Leo Strauss's "Muslim" Understanding of Greek Philosophy". *Poetics Today* 19 (2): 235–259. doi:10.2307/1773441. ISSN 0333-5372. JSTOR 1773441.
- Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. ISBN 9965-26-096-6
- Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ISBN 9965-26-322-1
- Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. — 344 бет. ISBN 9965-822-10-7
- Al-Farabi on the Perfect State: AbūNaṣr Al-Fārābī'sMabādi' ĀrāAhl al-Madīna al-Fāḍila. A revised text with introduction, translation and commentary by Richard Walzer. pp. viii, 569, Oxford, Clarendon Press, 1985, ISBN 1871-03-176-1
- Биоморфологиятерминдерініңтүсіндірмесөздігі/ - Алматы: "Сөздік-Словарь", 2009. ISBN 9965-822-54-9